

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A XVII—XVIII. századi hazai könyvforgalom történetéhez. (Könyvek csomagolása és szállítása az elmúlt századokban.) APÁCZAI CSERE János és TÓTFALUSI KIS Miklós panaszain keresztül ma azt hisszük, hogy a múlt időkben vajmi kevés volt a magyar könyv olvasók száma! Ha azonban egy kissé jobban megfigyeljük az egykori helyzetet, módosítani fogjuk véleményünket. Kétségtelenül igaz, hogy a nemzet nagyobb tömege sokáig nem olvasott: nem volt gyakori a betűt ismerő s a betűt vető földnépe, valamint a betűt szerető főember, hiszen ha mégis írásra kellett fanyalodniok, ott volt kéznél az írdeák. Lassanként azonban kezdett feloldódni ez a helyzet, úgy, hogy az erdélyi fejedelmek korában már nemcsak minden egyházi férfiú és tanuló diák könyvtáráról számolhatnánk be, hanem mind a magasabb, mind az alacsonyabb rangú főemberek, a városokban pedig számtalan polgár is kezdé megkedvelni a nyomtatott betűt. A fejedelmek s a fejedelemasszonyok példájára otthonukban maguk is kisebb-nagyobb könyvtárat gyűjtöttek össze. Magam is több ilyen könyvtár romjaira bukkantam a többek között KOVACSÓCZI Farkas, JAKOBINUS János erdélyi kancellároknál, SARMASÁGHY Zsigmond, KAMUTHI Balázs és Farkas, KENDI István fejedelmi tanácsosoknál, BORNEMISZA Pál borosjenői kapitánynál, herepei EGERFFI DEÁK Miklós erdélyi fiskális prokurátornál, HERTELY János kolozsvári orvosnál, RIMAI János költőnél, VÁRADI Miklós kolozsvári főbírónál, WICZEY Gáspár kolozsvári patriciusnál, ISTVÁNDI Bálint kolozsvári árus embernél, VESELÉNYI Pálnak, a magyarországi bujdosók generálisának özvegyénél, PETRÓCZI Kata Szidónia költőnőnél, gr. BETHLEN Lászlóné gr. FOLTHI Máriánál és sok másoknál. Az is ismeretes, hogy a kis BETHLEN Miklósnak, a későbbi kancellárnak, anyai nagyapja könyveket vásárolt, az ifjú TELEKI Jankónak pedig az édesapja: TELEKI Mihály fejedelmi belső tanácsos kedveskedett Danckából hozott értékes munkákkal.¹

Az egyházi férfiak saját könyvtáralapításának magyarázatául idézhető a GELEJI KATONA István püspöktől alkotott kánonok VI. cikkelye: „Minél fogva mindazoknak, kik az egyházi szolgálatra felvételtek, komolyan meg kell hagyni, hogy a szent bibliát, liturgiát és a tudósabb s nevezetesebb hittudósok ó- és újtestamentumra írt magyarázatait magoknak megszerezzék, azokat szorgalmasan olvassák és tanulmányozzák, hogy azokból naponta jobban-jobban épüljenek és a szószéki beszédek saját erejükből írásához hozzá szokjanak. Azok pedig, kik a szükséges könyvekkel nem bírnak és tanulni éppen nem akarnak, egy vagy két megintés után mind addig eltiltatnak, míg elegendő könyvtárt nem szereznek és a hittanban nagyobb előmenetelt nem tesznek.”² Megjegyzendő különben, hogy az egyházi férfiak bibliotekájának létesítési kötelezettsége már jóval korábban is megvolt, csak hogy törvényerejűleg — tudunkal — először GELEJI foglalta írásba.

¹ HEREPEI János: *Néhány adat gr. Bethlen Miklós tanulóéveiből*. Erdélyi Múzeum 1938. 291. 1. és: *Teleki Mihály az emberséges ember*. (Kézirat.)

Mindennek ellenére vajon mégis hol lehetett a hiba akkor, amikor maga TÓTFALUSI, a tipográfus arról panaszkodott, hogy idehaza „többnyire a’ (könyvnyomdai) szegődött munka vagy 50, vagy 100, vagy legfellyebb 200 (példány), és így nem méltó annyi munkát tenni érte, ’s az volna jó, amikor egy néhány ezret nyomtatnánk minden, mint Belgiumban szoktak!”³ Nos, ha kissé jobban figyelünk, észrevehetjük, hogy már maga a kérdés vezet reá a feleletre. Hiszen még gondolatnak is elképzelhetetlen, hogy a kicsi Németalföld lakossága egymagában lett volna több ezer példányban megjelenő kiadványaik vásárlója, ellenben ez az országoeska központi fekvésénél fogva, valamint különösen Franeker, Leyden, Utrecht és a többi egyetem jeles, sőt nem egy világhírességű tanárával együtt minden esztendőben nagy tömegben vonzotta a tanulni vágyó külsőországokbeli protestáns ifjúságot. Az elmúlt századokban a tudomány nyelve mindenütt a latin volt, tehát az itt megjelent munkák olvasótáborát bármelyik európai nemzet tanult férfiai is alkothatták.

A nyugati kultúra legkeletibb határán elterülő magyar föld, török—tatár és német—vallon dúlásokat szenvedve, nemcsak fekvésénél, hanem körülményeinél fogva sem gyakorolhatott különösebb vonzóerőt a külső országokbeli tudományművelőkre, ezért azután fő- és középiskoláit leginkább csak a hazai ifjúság látogatta. A nagy-szombati egyetem, a gyulafehérvári academicum collegium, a kolozsvári unitárius schola, valamint az idegen származású tudós professzorok szegődttetésével is magasabb színvonalra emelt pataki és váradi iskolák, nemkülönben a debreceni kollégium csak az átmenetet adták meg a külföldi továbbtanuláshoz. Éppen ezért aki tudásának öregbítése céljából idegen földre bujdosott, természetesen, hogy ott szerezte meg magának a korszerű tudományos könyveket, aki pedig hazajöve, könyvvállományát még tovább szándékozott gyarapítani, ugyancsak külföldről hozatta meg a neki szükségesnek tetsző műveket, avagy itthon cserélgetett mások könyvgyűjteményének darabjaival. Ezenkívül az akadémiákon tanulók ifjabb barátaiknak, jóltevőiknek könyvekkel kedveskedtek. A többek között így olvassuk a pataki várórzó darabontok hadnagya unokájának s a kolozsvári szabómester fiának: PATAKI Istvánnak naplójából, hogy a marburgi akadémiából hazatérve 1674. május 22-én érkezett Désre s itt 27-ig „Tek. Teleki Mihály uramat feleségestől megvártam Kővárból való visszajöveteliben, ki is honorifice excipiált, magának ajándékoztam egy historicust, Ulisses peregrinanst, feleségének egy pár nyári kesztyűt, nagyobbik fiának Teleki Jánosnak egy szép rezes kalamárist (cum appertinentiis)” . . . Majd Radnóton 1674 július „Die ult(ima) Donavi Epitomen Hist. Universae Joh. Cluverii Celsiss(im)o Principi Dno Mich Apaffi. NB. Sp(ectabili) D(omino) Ladislao Balo p. e. Aulae Magistro Hornii orbem Imperant(em) cum Ulysse Peregrinante ejusdem.” Október 7-én Adtak ó Nagok Hung. flor. 102.” (Más tintával alája írva: „az Cluveriusért és úti költségemért lejövetelemben”).⁴ De nem egy példát találunk arra is, hogy a külsőországi szerzők tiszteletpéldányt küldöttek hajdani jóbarátaiknak, tanuló társaiknak.

Tehát a szűkös viszonyok között élő magyar diák, pap, tanár, polgár, kis-, vagy középnemes ember mindenekelőtt a klasszikus irodalom, meg a különféle tudományok kiválóságainak munkáit óhajtotta megszerezni, a hazai szerzők itthon megjelent műveire pedig így már alig-alig futotta a jórésztben szerény anyagi körülmények között élő könyvedvelőknek. Ezért volt annyira kevés a hazai kiadványok vásárlóinak száma s a hazai szerzők ezért adták ki munkájukat csupán 50, 100, vagy legfennebb 200 példányban.

Ha tekintetbe vesszük azt a helyzetet, hogy a kívülről behozott könyvpéldányok

² KISS Áron fordítása. *Erd. Prot. Közl.* 1875. 411—412. l.

³ M. Tótfalusi K. Miklósnak . . . *Mentsége.* Kolozsvár, 1902. 38. l.

⁴ *Tört. Tár.* 1887. 146—147. l.

nagyobb része az évszázadok viszontagságai s az utódok gondatlansága következtében maradéktalanul megsemmisült, ennek ellenére azonban egy-egy nagykönyvtárban még ma is ezrével, sőt tízezérel található az oda egybegyűlt külföldi nyomtatású munkák kötetei, éppen ezért könnyen elképzelhető, hogy a magyar könyvkedvelők kezébe tulajdonképpen mégis csak nagy mennyiségű idegen kiadványnak kellett beáramlania! Ilyenképpen tehát azt is elhihetjük, hogy a magyar olvasók száma sem lehetett annyira csekély, mint amennyinek eddig elképzeltük. Ezt tanúsíthatja, amint róla értesültem, JAKÓ Zsigmond egyetemi tanárnak az erdélyi könyvtárakat rendre átfésülő nagyszerű összeírása is, amely az egykori könyvgyűjtők hosszú sorát szándékozik bemutatni.

A Kárpátoktól övezett medence területére beáramlott, valamint az itthon forgalmazott könyvek szállítását figyelve, megállapítható, hogy a részint egyes példányoként, részint tömegesen akár ívenként összeszedve, akár fűzve, vagy pedig kötött állapotban történt. Ezek egyes módozatait tanulmányozva, az alábbi észrevételeket tehetjük.

A példányonkénti szállítmányt a rövidebb távolságra rendszeren alkalmi fuvarral továbbították. Ezt olvassuk KOVÁCSNAI Péter püspöknek TELEKI Mihály tanácsúrhoz 1671 május 14-én Kolozsvárról intézett levelében: „Titkok titkát is szerettem, csak szekér volna, hogy elküldeném melyre is gondot viselek; az ecclesiai canon is leszen.”⁵

A nagyobb távolságról való kötetenkénti szállítást a közvetítő rendszeren saját úti podgyászába besomagolva, továbbította. Hazai példákából válogatva, idézem a kolozsvári református kollégiumi nagykönyvtár egyik kötetének derűs hangú bejegyzését: „Ezt a könyvet Tiszteletes Csengeri Peter Uramnak vissza küldi Fejérvári Cantor Uram által Kolosvarra Szent Annai Mihally. Albae 29. Junij (711.). Interest nem kívánhat ő kglme rea, mert nem Praedikatio ez. Vade liber verbisque meis loca grata saluta.”⁶ Idehaza, de lakóhelyétől távol történt vásárlásról tudósít a következő sajátkezű bejegyzés: „Albae Juliae Die 2 Augusti anno salutis 1635 Emi hunc pro florino vngaricali & numis quinquaginta: fl. 1 : 50. David Valerius P. M.”, a spanyolországi zsidó orvosból lett sárospataki kollégiumi professzor.⁷ Idegenországbeli megemlékezéséppen való ajánldékozást bizonyít „Petri Cunaei De Republica Hebraeorum Libri III.” Lugduni Bataavorum, 1631, kiadású kötetbe írt ajánlás: „Clarissimo ac Doctissimo viro Dno Stephano Jenei Eccelae Claudiopolitanae Orthodoxae Ministro Fidelis Dno suo ac benevolo singulari hoec gratitudinis suae symbolum mittit Johannes P. Csaheolci Franekera.” Utána más kéz írásával: „Acepi per cl. vir. D. Andream Almasi Claudioz. 15. 8. bris An 1641. Step. Jenej mpria.”⁸ Idézem még BÁNFIHUNYADI Jánosnak, az angliai Gresham kollégium professzorának 1641-ben MEDGYESI Pál fejedelmi udvari paphoz intézett leveléből: „Mivel ez az magyar barátom Almási, ki Kolozsvári alumnus, mostan kigyelmetekhez haza migyen, im elküldöttem kigyelmednek ü tüle az Itinerarium totius sacrae scripturae-t anglusul.”⁹ E két utóbbi adat egyúttal arra is példa, hogy a hazatérő ifjú többfelől is kapván megbízást, több küldemény továbbítására is vállalkozott. Megemlítek még egy olyan ajánldékozást is, amelynél a küldés célja egy kiváló munkának megismeretése és az arról való bírálat kikérése. MACCHIAVELLINEK „Disputatio de Republica Romanorum” című munkájába írott sorokból idézem: „Hunc librum Generosus ac Magnificus Dominus Valentinus Balassa de Gyarmath mihi Joanni Rimaio Cracouia

⁵ KONC József: *Egyháztörténelmi adalékok*. Prot. Közl. 1891. 40. 1.

⁶ A kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában RMK 361. jelzéssel volt ellátva. Ma az Akadémia kolozsvári fiókkönyvtárában.

⁷ I. h. E. 96. könyvtári jelzéssel.

⁸ I. h. B. 208. könyvtári jelzéssel.

⁹ SZILÁGYI Sándor: *Egy magyar alumnus levele Angliából*. Erd. Prot. Közl. 1874. 269. 1.

Mense Januario Anni 1591 eo fine misit", etc.¹⁰ Végezetül hivatkozom egy tisztelet-példányképpen küldött könyvre, amelybe írott bejegyzés szerint a szerző: „B. Woodroffe S. T. P. Canonic” Oxfordban az 1700. évben „Serenissimo principi Michaeli secundo Apaffi ex dono Authoris Anglia extulit et obtulit Viennae A. A. M. 1700 16 Junij St. N.”¹¹

E küldeményeket tehát rendesen az akadémiáról hazatérő diákok közvetítették; ők azután a maguk számára is összevásárolt könyveket is magukkal hozták haza. Nagyobb tömegű könyv szállításának bizonyosságául idézem TÓTFALUSI Kis Miklós 1690 március 4-én Kassáról írott levelének következő szavait: „már majd egy seculumtól fogva jönnek s mennek az ő országokon (t. i. Lengyelországon keresztül), szokások szerint, vallásunkon levő könyvekkel a mi Deákink.”¹² Ugyancsak ilyen úton behozott szállítmány egyik darabjának bejegyzését idézem a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában megvolt egyik kötet tulajdonosmegjelöléseként: „Ex Libris Pauli. Wiski comparant[ur] Groningae 1718 Cum aliis Voluminib[us].”¹³ VISKI Pál, a későbbi kolozsvári lelkipásztor, az 1718. és 1719. éveket töltötte Hollandiában s ott gyarapította és onnan hozta haza könyvtárát. E példák azonban inkább csak utalnak arra a körülményre, hogy a diákok jórészen külső országokban gyűjtötték könyvtáruk egyes darabjait, de tömeges mennyiségükre az alábbi adatok vallanak. Így az 1726–28. esztendőekben odakünn tanult feltorjai KASZA Kelemen teológus diák jegyzőkönyvecskéjében felsorolta azokat a műveket, amelyeket bujdosása idején Győrben, Pozsonyban, Regensburgban, Frankfurtban, Zürichben és Bázelen vásárolt össze könyvtára számára.¹⁴ E szép és értékes könyvsorozat több, mint kétszáz, jórésben több kötetes művet tartalmazott. Ennél egy századdal korábbi időből a Kolozsvár városi sáfárpolgár hivatalos feljegyzése arról számol be, hogy 1637 október 11-én „Michael Vasarhellj Vrunck Alumnussa érkezven onnet felívl az tanusaghbol, megyen Vrunckhoz (Enyeden át kétlovas szekeren). Az keönyvej es egyeb portekaj ala” adattam négyökrös szekeret.¹⁵ Majd 1647. augusztus 24-én „Hollandiabol jü Bihari Gergely deak S(alus) C(onductus) L(evelére) B(író) V(ram) P(arancsára) attam[m] alaiia, Brassai Szaz Thamas szekerit 10 loual, ladai, Portekai, keönyuei, maga es zolgai ala (Kolozsvártól) Enyedigh, solui fl. 3.”¹⁶ Tehát tekintélyes mennyiségű könyvének kellett lennie, különben a sáfár róluk külön nem emlékezett volna meg. De ez a külön történt felemlítés még azt is jelenti, hogy a könyvek sem a ládákban, sem a portékák között nem voltak, hanem egészen külön csomagolták. E csomagolási módra későbbben fogunk példát találni.

Ebből az idézetből is megállapítható másik lényeges jelenségről sem szabad megfeledkeznünk, arról ugyanis, hogy a külső országokba induló és onnan hazatérő diákok Erdélyben és a kapcsolt részekben a fejedelemtől rendelt menetlevél (salvus conductus) felmutatása mellett ingyen fuvarral utaztak és az arra rendelt postaállomásokon ingyen ellátást s ha kellett egy-két, sőt három napi szállást is kaptak. Mindennek költségeit azután a sáfárok a fejedelem szekerezése terhére számolták el. Ezért tehát nem számított, hogy bármennyi csomaggal is indultak, megérkeztek haza.

A felsoroltakon kívül vannak olyan adataink is, amelyek mások számára való nagyobb megrendeléseket eszközölve, gondoskodtak annak hazaszállításáról. Így olvasuk FAIGEL Péternek, APAFI lengyelországi követének TELEKI Mihály fejedelmi taná-

¹⁰ A SzNM-ban 76a, könyvtári jelzéssel volt ellátva.

¹¹ A kolozsvári ref. koll.-ban volt Q. 43. könyvtári jelzéssel.

¹² KONC József. *Prot. Közl.* 1888. 322. l.

¹³ A SzNM-ban 215/1656. könyvtári jelzéssel volt elhelyezve.

¹⁴ „Itinerarium Clementis Kasza Fel-Torjensis” 70a–84b. lev. (Kézírási könyvecske a SzNM kézirattárában volt.)

¹⁵ Az 1637. évi sáfár számadáskönyve. 182. (A kolozsvári állami levéltárban.)

¹⁶ I. h. az 1647. évről. 536.

csoshoz 1679. április 27-én Varsóból intézett leveléből: „Danczkára való menetelemmel Kglndek Uram, az mennyiben lehetett, használtam, az vásárlásokat alkalmasint megvettem, sok szép könyvet vettem, de atlaszt nem találtam.” E könyvek pedig tizenegy könyvcím alatt jórésben többkötetes ívrét terjedelmű munkákat tartalmaznak, amelyeket június 30-án TELEKI udvarában már jegyzékbe is szedtek.¹⁷ Ugyanígy találta, INCZE Mihály orvosdoktor egyetemi tanulásának befejezése után való hazatérése közben 1788. szeptember 3-án Pesten keltezett leveléből: „tisztelet Pataki (Sámuel orvosdoktor, kollégiumi professzor) bátyját; levelét vette, s az abban feljegyzett könyveket Pestről magával viszi mivel levelét itt vette.”¹⁸ Itt még meg kell jegyezni, hogy a fejedelemség megszűnése után a diákok ingyen való utazása és ellátása is megszűnt s ezért az anélkül is megszűkölt alumniumok mellett még ezek költsége is a diákokat terhelte.

A könyvek szállítási eszköze, miként az előző idézetekből is látható, lovas, vagy ökrös szekér volt, Hollandiából meg Angliából történt szállításkor azonban még közbe iktatódott a hajóra való átrakás is. Ezt látjuk tudós Bod Péter feljegyzéseiben: „1743 augusztus 15. napján Boroszlóba értünk. Ugyanazon a napon értek Boroszlóba a könyvesládák, melyeket vizen Amsterdamból még két hónappal az elutazásunk előtt előre küldöttünk. Bányai István későbbi pataki tanár ládáit 15 és fél mázsát tettek ki, Berzétei Józsefé 8, az enyéme 7. Ekkor Amsterdamból Boroszlóig való szállításért 94 tallért fizettünk és így végre visszakaptuk könyveinket.” Ettől kezdve azután a maguk szerénen utazva, újabb és újabb szekérváltásnál mindég „átraktuk hozzá a könyvesládákat.”¹⁹

Az ország határain belülről, meg kívülről szállított nagyobb mennyiségű könyvet az alábbi módon osztályozhatjuk:

1. Szállíthatók voltak ívekben úgy, ahogyan a préllum alól kikerültek. Ezek legfennebb csak az összetartozó ívek szerint lehettek összeválogatva. Így 1648. június 15-én Kolozsvárra „erkeznek Varadrol ket szeker nyomtatot Pappirossal, Fejeruarra vizsik, ket Enyedi ember velle.”²⁰ Ugyanígy kellett elmenekíteniök a töröktől 1660. augusztus 28-án elfoglalt Várad várából a SZALÁRDI szerinti „bibliai félnyomatásban való exemplárokat”,²¹ hogy azután Kolozsvárt a nyomtatást befejezve, be is kössék.

Az APAFI rendeletére 1683. december 4–6-án Kolozsvárt tanácskozásra gyűlt református egyházi és világi rendek az újra kinyomatni szándékozott biblia ügyében a többek között azt a javaslatot hozták, hogy „az mi kegyelmes urunk eő Nagysága is requirálja az Lengiel királyt arról, hogy eő Nga valami Typographiához való eszközöket és exemplárokat akar hozatni, hanem annak mind securitássa, mind penig az mi az vá-mokat s harmincadokat illeti, azok iránt mutassa jó akaratytyát, quod justum et aequum eő nga is praestálja.”²² Hasonlóképpen jelenti TÓTFALUSI Kis Miklós is, hogy Amsterdamban kinyomtatván a Bibliát, a Psalteriumot s az Új Testamentumot, „majd mind e' könyveimet béköttem (keveset hozván haza exempláru) még pedig aranyosan.”²³ Az „exempláru” megjelölés itt „ívekben” értelmet takar, e kevés példány bekötését azután ithoni könyvkötőnek kellett elvégeznie. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában 1933-ban még mindég találtam egynehány XVIII. századbeli más

¹⁷ HERPEI János: Teleki Jankó könyvtára. (Kéziratban.)

¹⁸ Nagybaconi Incze-levelek dr. LENGYEL Dániel átiratában. 71b. fv. (Gyűjteményemben.)

¹⁹ *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása.* (Latinból fordítva.) Erdélyi Ritkaságok. 4. sz. 100–102. l.

²⁰ Sáfár. 1648. 220.

²¹ SZALÁRDI János *Síralmas magyar krónikája.* 575.

²² KOLOSVÁRI Sándor: *Történeti apróságok a múltból.* Erd. Prot. Közl. 1874. 238. l.

²³ *M. Tótfalusi Mentsége.* 2.

város tipográfiájában nyomtatott munkát, amelyek „összehordott” ívekben maradtak reánk. Ezek az ívek csupán kettőbe vannak hajtva, úgy hogy 4°, 8°, illetőleg 12°-nyi szedéstükörrel — bekötésük esetében — „hajtogatás”-ra várnának. E hiánytalan példalárok abból az időből maradtak reánk, amikor a könyvnyomtató műhelyek, meg a könyvkötészek üzletágához tartozott a könyvvel való kereskedés is. E munkák egy része debreceni nyomtatvány, tehát az ottani városi nyomdából szállította ide a kolozsvári tipográfia megbízottja. E példányokat különben 2° nagyságúra összehajtva vagy laposan lefektetve, vagy pedig tekercs formában hengeres csomagolásban hozták Kolozsvárra. Bizonyosan ugyanilyen ívekbe összeszedett példányok lehettek azok a nyomtatványok is, amelyekről KAPRONCZAI NYERGES Ádám kolozsvári nyomdavezető tudós Benkő Józsefhez 1782-ben intézett levelében említést tesz, írván: „Most Sz. György napján Debreczenben jártam, az honnan elhoztam Tsatári Jánosnak némely munkáit.”²⁴ A részletezésben pedig 11 könyv címét sorolja fel.

2. A könyvek továbbíthatók voltak fűzött állapotban is. Erre talán fölösleges is volna külön idézetet bemutatni, mert hiszen az egyes könyvtárakban számtalan kötetlen példányt találunk, amelyet tulajdonosuk bizonyosan pénz hiánya miatt nem tudott bekötetni. Ezen kívül nem egy olyan kötetre is akadunk, amely bár külsőországokban, vagy más városban nyomtatott, kötéstábláján azonban határozottan felismerhető az itthoni, avagy más városi könyvkötési ízlés. Tehát ezeket is fűzött állapotban kellett az országba beszállítani, avagy hazai eredetű kiadványoknál így kerülhetett könyvvárosi forgalomba. Többek között így mutathatom be egy 1701-ben Nagyszombatban nyomtatott könyvnek kolozsvári legyeződíszes kötésű példányát, nemkülönben CSEPEI Ferenc könyvtárának 1617, vagy 1619. évek valamelyikében a majnai Frankfurtban vásárolt kötetét, amelyet azután ugyanő Heidelbergben köttetett be 18 batkáért.²⁵

3. A könyvek legnagyobb része azonban kötött állapotban került szállításra. Ennek bizonyosságát leginkább a reánk maradt egykori könyvek kötése maga szolgáltatja, emellett azonban írásbeli bizonyítékaink is maradtak. Így idézem a leydai egyetemen tanult HALLER Gábor naplójából, hogy 1633. június 28-án „adtam... az..., könyvkötőmnek 8 tallért”, ugyanennek az esztendőnek november 24-én pedig „egy könyvkötőnek 5 tall. 3 stif., más könyvkötőnek 8 tall.”²⁶ Már ez a hiányos feljegyzés is tanúsítja, hogy ez az előkelő úrfi, akit az apja ugyan nem támogatott, de a fejedelem és mások is pártfogásukba vették, öt évig tartott idegenországbeli akadémiákon való tanulásának ideje alatt vásárolt és köttetett könyveinek száma bizonyosan eléggé tekintélyes lehetett.

A külföldről behozott könyvek fuvarozása — amint erre már elég példát láttunk — jórészen ökrös, vagy lovas szekéren történt, így tehát erősen ki lévén téve az időjárás viszontagságának, valamint a különböző raktárak egerei pusztításának, ezért annyira gondosan kellett becsomagolni, hogy se a rácsálók kártevése, se a napsütés, meg a könnyen beszívargó eső, vagy hólé a hosszú ideig tartott fuvarozás közben tönkre ne tegye. Mindennek elkerülése céljából régebben a féltettebb portékákat hordókba csomagolták, a hordó pedig kemény fából készülvén, a dongák olyan szorosan köttettek egymás mellé, hogy azok egészen vízhatlanul zártak. Így olvassuk, hogy Almássy István kassai kereskedő XVII. századeleji vásárlásában két hordóban a következő árukat csomagoltatta be: 60 vég²⁷ ulmart, vagyis ulmi posztót, 20 kötés papiroost, 400 kötés szatin fonalat, 5 vég singes fedelet, 50 hüvely kést, 50 kötés hajfonót, 50 fodor süveget, 2 lörönbergi, vagyis

²⁴ Gr. MIKÓ Imre: *Benkő József élete és munkái.* 341. l.

²⁵ Magy. Könyvszle. 1965. 167—170.

²⁶ Erd. Tört. Adatok. IV. 18, 20.

²⁷ 1 vég posztó hozzávetőlegesen 30 méter hosszúságú ruhaanyagnak felel meg.

nürnbergi kárpitot, 18 font arany és ezüst fonalat, 9 font selymet, 10 zsák kék fonalat, összesen 2331 frt 35 pénz értékben.²⁸

A hordó úrtartalma nincsen meghatározott mértékhez kötve, XVII. századbeli kolozsvári példám azonban általában véve 6—8 mai hektoliterről számolnak be.²⁹ A kisebb úrtartalmú hordót brenbencének vagy berbencének hívták. KERÉKES György szerint ennek befogadóképessége, valószínűleg a római amphorával egyenlő úrtartalmúnak véelve, 1/4 hektoliternél kevesebb.³⁰ Én azonban nem merném ennyire határozottan megszorítani, minthogy ennek befogadóképessége aránylag nagyon csekély lévén, könyvek csomagolására mindenképpen alkalmatlan lett volna. Inkább hiszem, hogy az átalag fogalmával hozható összefüggésbe, amely — legalább is a kolozsvári adatok szerint — 1—3 hektoliterig terjedő úrtartalmú lehetett.³¹

E feltevésünket megerősítendő, először is a tizenegy nyelvű CALEPINUS-szótár 1585. évi kiadását lapozva fel, abban a latin batus szó magyar jelentése négely (ma inkább légely alakban használatos);

dolia szó magyarul négely, boros hordó;

doliola szó magyarul átalag, négelyecske, hordócska;

pyxis szó magyarul putton, kicsin tonnácska;

tinia szó magyarul átalag, palaczk.³²

A felsorolt megnevezésekből világosan látható, hogy egészen addig az ideig, amíg a mértékegységek tartalma országos rendelettel meg nem állapítottatott, nemcsak elnevezésükben volt ingadozó, hanem tartalmuk is a nagyobb vásári központok szerint különbözött. Annyi azonban mégis lerögzíthető, hogy a hordó nagyobb egység, de ilyen lehetett a német eredetű tonna is, amely ma mint súlyegység 10 métermázsának felel meg, CALEPINUS magyar szerkesztője a boros hordóval egyenlő jelentésűnek tartja a négelyt (légelyt), holott ezzel az elnevezéssel a nép ma egy kisebb víztartó faedényt jelöl, fontos azonban a négelyecske, átalag, hordócska szavaknak egyazon nevezőre való hozása; ez ugyanis egyenlő tartalmú lehetett a felvidéki és erdélyi berbenec, brenbence elnevezésű edénnyel, valamint netalán a tonnácskával is. Ennél még kisebb lehetett a kicsiny tonnácska és a német eredetű putton, amely nálunk kb. egy köbölnyi tartalomnak felel meg. Természetes, hogy a latin tiniának átalag és palack jelentése annál kevésbé vonatkoztatható egy és ugyanazon úrtartalomra, mivel a rómaiak a maguk elnevezésükkel valami vederféle borosedényt értettek.

A most bemutatott úrtartalmak mértékének biztosabb meghatározására a kolozsvári református egyházközség quártásainak számadáskönyvéből idézek példát: „Anno Dñj 1653 dje 23 July Giarmathi Istvan az Czaplar hozot be egi Hordo Bor arrat az mely volt az Aszkon az czerepes haznal Nő 40. Vas Con(tinet): Ur(narum) 80.” Látható tehát, hogy ez a „vas”, vagyis magyarul hordó 80 urnát tartalmazott, egy „urna” (magyarul: veder) pedig kb. 13 liternek felelt meg egy veder pedig 8 justát, vagyis ejtelt foglalt magában. Ugyanazoktól a quártásoktól idézem még: „Anno 1654. dje 16 January az Szasz Kantor[na]k vetettem egi 23 vedres altalagh bort Szöcz Pal altal.”³³

Az 1669/70. évi quártások megemlítik a „vasculum”-ot, hihetőleg ez az átalagnak lehetett a latin neve.

²⁸ KERÉKES György: *Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró.* (Magy. Gazdaságtört. Szle. 1902. 215. l.)

²⁹ HERPEI János: *Erdélyi mértékek.* (Kéziratban.)

³⁰ KERÉKES. 216.

³¹ HERPEI János: *Erdélyi mértékek.*

³² MELICH János: *Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből.* Bp., 1912. 126, 338, 881.

Tehát kb. ilyenszerű volt a könyvek csomagolására szolgáló hordó és borbence (átalag) úrtartalma, bárha az 1655/56. gazdasági esztendei quartások beszámolnak 75, sőt 86 vedres hordóról, az 1669/70. évben pedig találtam 80, 75, továbbá 70, meg 40 vedreset is.

A könyveknek hordóféle edénybe való csomagolására pedig az alábbi példákat idézhetem. BORNEMISZA Péterrel kapcsolatos iratokban jegyeztetett fel, hogy az ő munkái közül 1585 után MÁRIÁSSY Pál szepesi alispánnál levőket az „öregebbik áttalag”, a „kisebbik áttalag” és a „kis tonna” tartalmazza.³⁴ Az 1588. esztendei Kolozsvár városi sáfárpolgár számadáskönyvében azt számolta el, hogy június 26-án SZABÓ Mihály vitte a fejedelem könyveit, amellyel volt tíz jezsuita deák. A könyvek két hordóban voltak. A sáfár Tordáig adott 1 frt 50 pénzt. E kötetek különben az elhunyt Báthori István lengyel király hagyatékát képezték,³⁵ s éppen ezért kötet-számuk tekintélyes, így tehát a hordók is nagy úrtartalmúak lehettek. MISKOLCZI P. István heidelbergi diákkorában 1607. február 24-én keltezett levelében kérte a Frankfurtban tartózkodó SZENCI MOLNÁR Albertet, hogy keressen olyan embert, aki „két hordó könyv portékát sub suo, aut Lazari Henkeli signo, mintha nem könyv volna, hanem egyéb marha, Bécsben az mi költségünkre elküldhetne. Kegyelmed előlszámlálhatja nekie, miért kelljen könyvünket olyan honestus praetextus alatt elküldenünk, az inquisitiók miatt és ennek előtte is Ulmából micsoda szín alatt vitték haza marhájukat egyéb magyar atyánkfiaiinak.” Egy más példa szerint a marburgi diák KESERŰ DAJKA János 1608. május 19-én ugyancsak MOLNÁR Albertnek írta: „jobb volna, mikor az Kegyelmed könyvei az hordóban volnának”,³⁶ vagyis hazafelé útrakészen állának. Egy további szállítmányról 1631. október 9-én azt jegyezte fel a kolozsvári sáfár, hogy „Erkezuen Karakóbol Vrunck eo Naga könj nyomtatoja Effurti Jakab egi Hordo könjuet hozuan.”³⁷ Az 1629. év végén betelepedett ALSTED, PISCATOR és BISTERFELD professzorok a fehérvári oskolának kollégiummá való átszervezésével megbízotván, e szállítmánnyal bizonyosan tankönyveket s közöttük főképpen különböző latin auctorokat hozattak Lengyelországból a diákok számára. Egy másik szállításról a következőképpen emlékezik meg a sáfár: 1617. december 18-án „Witebergabeől érkezuen ket Dyak mellieket Vrunck eo Naga Tanitatot; miuelj hogj harom Brebence keóniuek uolt, Biro Vram adatta alaiok Farnakj Janús negj Eökret Szekeret, Veress Janús negj Eökret Szekeret Tordaig. Fizettem az nyole Eökerteől Tordaig fl. 1 d. —”³⁸ Tehát ez a kétszer négy ökrös szekér is bizonyítja, hogy a „borbence” mégsem lehetett olyan csekélyke hordó, mint amilyenre KERÉKES becstüli annak úrtartalmát.

A portékáknak és így a könyveknek is hordóban való szállítása azonban lassanként kiment a szokásból. Az elévülést bizonyosan a forgalomnövekedés s ezzel szemben a hordóknak aránylagosan drága ára idézhette elő.

A XVII. század végén TÓTFALUSI megemlékezőn az 1690. esztendőben Hollandiából hazaküldött bibliáiról, elmondja, hogy küldeménye Lengyelországban lefoglaltatott, ott azután „a laistromra akadván, mellyben fel jegyeztem volt ebben 's ebben a' ládámban ennyi aranyas Biblia vagyon.”³⁹ Tehát a csomagolás szokásos módjának ekkor már a ládázásnak kellett lennie. Az ilyen láda azonban hasonlóképpen vízmentesen záródó, kidolgozásában a mai gyalulatlan deszkából hézagosan összeszegezettől merőben

³³ HERÉPEI János: *Erdélyi mértékek.*

³⁴ SCHULEK Tibor: *Eltemetett Bornemisza adatok.* Irod. tört. Közl. 1965. 467.

³⁵ JAKAB Elek: *Kolozsvár története.* II. 342.

³⁶ DÉZSI Lajos: *Szenci Molnár Albert naplója.* 205, 262.

³⁷ Sáfár. 1631. 100, 152.

³⁸ I. h. 1617. 217.

³⁹ *M. Tótfalusi Mentsége.* 78.

különbözött. Bizonyosan azonos kidolgozást mutatott az asztalos munkával készült egyszerűbb levelesládákkal. FÁJTI János, a későbbi alvinci pap naplójában feljegyezte, hogy Hollandiából 1733. szeptember 20-án indulván haza, 1734. január 12-én megérkezett Kolozsvárra. „Másnap, ú. m. 13 Januarii könyves ládámat (mely a kollegium Bibliothekájában várt engemet), a szekérre feltevéen, délután megindulék” Miriszlóra, az ott lakó szüleikhez.⁴⁰

A következő sorokban egy eléggé jellemző példával fogunk találkozni. Ugyanis a külső országokban tanuló gróf TELEKI Sámuel, a későbbi kancellár és a marosvásárhelyi TELEKI-téka megalapítója, hazafelé történt készülődése közben 1763. június 13-án azt jegyezte fel naplójába, hogy 9 ládányi magagyűjtötte könyvet szállítottatott Bazeltól Ulmba, 26 1/2 mázsa súlyban. TELEKI bámulatraméltó könyvszeretete minden eddigi példánkat magasan felülmúlja. A sors szerencsés kedvezése járult nemes szenvedélyéhez, ehetővé téve, hogy négy esztendeig tartott bujdosásának már első másfél évében 1000 magyar forintnyi összeget fordíthatott könyvvásárlásra.⁴¹

A gyalutal deszkaládába való csomagolás azután sokáig maradt szokásban. Akkor, amikor a szekeren történő nagy távolságra való szállítást a vasút kiszorította, csomagolási kellékül a gyalutal fenyőfadeszkából összeszegezett ládákat, a papírlemezből készült dobozokat, meg a csomagolópapírosborításokat kezdték használni. Ezek ugyanis mind sokkal jutányosabbak voltak s emellett a vasúti kocsikban való elhelyezés már maga megvédte az időjárás okozta rongálódástól. Ebben az esetben tehát a szállításnak már nem volt előfeltétele a vízhatlanság megóvása.

A csomagolásnak még egy harmadik módjáról is van tudomásunk. Erre ismét BOD Péter önéletrésésében található adat. Az onnan idézett sorok folytatásaképpen arról a helyzetről értesülünk, hogy Boroszlóbból elindulva, 1743. október 4-én kocsin érkeztek Neustadtba. „Itt alig kerültük ki, hogy le ne leplezzenek bennünket, hogy tanulók vagyunk, akiket a lengyelek mihelyt megcsípik őket, minden jog és méltányosság ellenére könyörtelenül meg szokták adóztatni . . . (Innen Késmárkra,) majd Lőcsére és innen Eperjesre mentünk. Itt néhány napi tartózkodás után visszakaptuk ládáinkat, de nem károsodás nélkül . . . Végre a könyveket zsákokba osztottuk szét és Eperjesről október 20-án bizonyos debreceni emberek útján Debrecen felé küldöttük. (Majd többszöri szekérváltással) november 29. napján könyveimmel együtt épen Enyedre értem, ahonnan három évvel azelőtt távoztam.”⁴²

A könyveknek zsákokba való csomagolását csakis abban az esetben tudom megmagyarázni, hogy ha feltételezem, hogy az Eperjesről Debrecenbe szállító emberek bőrös fedelű, vagy pedig gyékénnyel borított ekhós szekeren utaztak. Ugyanis nyitott járművön több napig tartó szekerezésnél — különösen esős őszi időben — a zsákba való csomagolás a nedvesség ellen egyáltalában nem bizonyulhat védőburkolatnak. Az ekhós szekér azonban nem minden vidéken volt ismeretes s ezért a feltettebb portékáknak zsákokban való szállítását nem lehetett általánosan használatos csomagolási módnak elfogadnunk. Olvasva DÉRYNÉ naplójából, hogy 1823 telén Egerbe „behajtott az udvarra hozzánk egy nagy, gyékénnyel borított idegen országi szekér négy lóval. . . . Meg ismertem, hogy erdélyi szekér.”⁴³ Tehát Erdélyben, valamint a Partiumban, meg a szomszédos vidékeken is már jóval korábban használatos volt az ilyesfajta jármű.

⁴⁰ FERENCZI Sándor: *Fáji János naplójának családtörténeti adatai.* 19.

⁴¹ TELEKI Domokos: *A marosvásárhelyi Teleki-Könyvtár története.* (Az EME IX. vándorgyűlésének Emlékkönyve. 37.)

⁴² BOD Péter. 103—04.

⁴³ *Déryné naplója.* (Törzs Kálmán kiadása) II. 98, 102.

Mindezekon kívül a kisebb csomagoknak vízhatlanná tételére már csak meglehetősen kései adatban találtam példát. Ugyanis SZATHMÁRI PÁP Zsigmond vizaknai pap 1814. november 5-én özvegy doktorSZÓTS Andrásné testvérnénjéhez Kolozsvárra intézett levelében kéri, hogy néhai édesapjukról: SZATHMÁRI P. Mihály professzorról maradtott „Numismák Catalogusait azonnal pakolják be nénje aszszonyék s ha . . . más alkalom nincs, ki ingyen elhozza, akkor küldjék a deligenc-on. . . . A Catalogus bepakolása legyen viaszos vászonba, ha jól akarják küldeni.”⁴⁴ A csomagolásnak ezt a módját mikor kezdetették gyakorolni? nem állapíthatom meg, de nagyon lehetséges, hogy a XIX. század elején már aligha volt újság.

Tehát a hordóban és a ládában történő szállításon kívül a zsákba való szétosztással, valamint kisebb csomagoknál a viaszosvászonba való beburkolással is találkozunk.

Különösen a XVII. és a XVIII. században évenként tízével—húszával—harmincával tértek haza Erdélybe, a Partiumba s a Kárpátoktól övezett medencébe a külföldi akadémiákon tanult ifjak, hozva magukkal hét, nyolc, tizenöt, vagy még több mázsás súlyú könyvet tartalmazó málhát.⁴⁵ Elképzelhető tehát, hogy csak ezen az úton is milyen nagy mennyiségű könyv vándorolt be onnan! Számítsuk ehhez azt a körülményt is hozzá, hogy az egyes példányok a határokon belül is nagy körforgást végeztek, különösen a Felvidékről, mint az északi határállomásokkal tőszomszédos területről jött be nagy mennyiségű vásárolt, cserélt, megajándékozott kötet könyv. E körforgást nagyon tanulságosan állíthatjuk össze az egyes kötetekbe beírt egykori tulajdonosok neve alapján, sőt emellett még azt a fontos jelenséget is kimutathatjuk, hogy ugyan kikhez is jutottak el a nyugati haladó szellem termékei.

HEREPEI JÁNOS

⁴⁴ A nagybaconi Incze-család levelezése. 82a—b, lev.

⁴⁵ BOD Péter, aki önéletírásában (100—02) közli a hazahozott könyvek mennyiségét, súlyegységül bizonyosan a bécsi fontot értette, ez pedig kilogramm-egységre átszámítva, kikerekített számokkal 4, 4 1/2 és 8 3/4 mai mázsának felel meg.